

KRITIKA ÉS KULTÚRATUDOMÁNY

Tüskés Gábor szerkesztésében – és Tüskés Anna sajtó alá rendezésében – 2020 szeptemberében jelent meg a *Critica – Források az irodalom- és kultúratudományi szakkritika történetéhez 1986–2020* című könyv. A kötet válogatást nyújt az irodalomtörténész által egyedül vagy másokkal – köztük első sorban feleségével, Knapp Évával – közösen írt, szerkesztett, társzerkesztett, sajtó alá rendezett, előszóval vagy kísérőtanulmánnyal ellátott könyvekről készült szakkritikákból. A nyolc tematikus fejezetben negyvennyolc kiadványról összesen közel százhusz írás található magyar, angol, francia, német, olasz, spanyol, orosz és cseh nyelven. A terjedelem több mint egyharmadát mértékadó nemzetközi szakfolyóiratokban napvilágot látott bírálatok teszik ki.

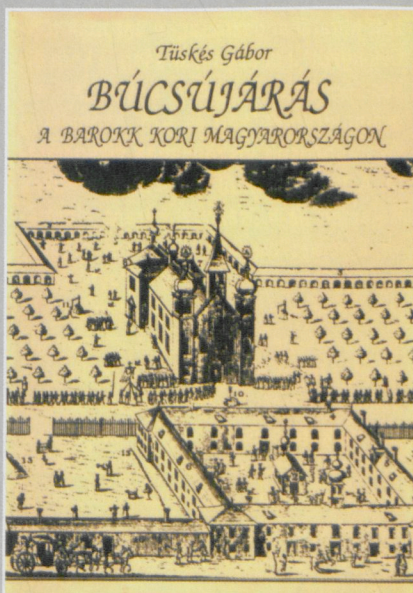
– Mit jelent a könyv szerkesztőinek értelmezésében az alcímben is szereplő szakkritika fogalma?

– A szakkritika a tudományos élet nélkülözhetetlen intézménye, amely frissen megjelent monográfiákat, forráskiadásokat és tanulmányköteteket ismertet, kommentál és értékeli a szakfolyóiratokban. A szakkritika a hivatkozásokkal és tudánymetriai mutatókkal együtt, azokat kiegészítve dokumentálja a művek recepcióját, jelzi az új kutatási irányokat, módszereket, s beilleszti az eredményeket átfogó folyamatokba. Feltárja az eredményekhez vezető okokat, megerősíti vagy cáfolja a következtetéseket, javítja a tévedéseket. Ideális esetben új tényállásokra hívja fel a figyelmet, s ösztönzi a további kutatást. Új témák és problémák felvetése vagy első megfogalmazása gyakran itt történik. Az idegen nyelvű kritikákból kirajzolódik a nemzetközi elvárások. A jól működő, minőségi szakkritikai rendszer feltétele a kutatás előrelépésének, egyben fontos forrása a tudománytörténetnek.

– Milyen szempontok alapján kerültek be az írássok a kötetbe?

– A válogatás alapvető szempontja volt a kritikai attitűd, a továbbgondolás igényének és az új kérdésfeltevéseknek a jelenléte, a bírált művekben elért tudásszint értékelése és lehetőség szerinti meghaladása. Szempont volt az is, hogy a kritikák érintsék a könyvek minél több aspektusát, bemutassák a látásmódok és módszerek minél szélesebb skáláját. A régebbi, nehezen

Monográfia a zarándoklatokról, 1993

Válogatott szakkritikák gyűjteménye, 2020
– a kötet borítója

hozzáférhető írássok közül nagyobb arányban válogattam, mint az újabbban megjelentekből. A magyar nyelvű kritikákból többet hagytam ki, mint az idegen nyelvűekből. Az idegen nyelvűekből elsősorban azokat vettem fel, amelyek külföldön láttak napvilágot. Ha egy írás megjelent magyarul és idegen nyelven, általában az utóbbit részesítettem előnyben. Két, a szélesebb közönségnek készült kiadványról írt kritikát is válogattam, mivel a téma szorosan kapcsolódik az alapkutatási eredményeket közlő kötetek tárgyához, s a bírálatok egy része szakmai tanulságokat is megfogalmaz.

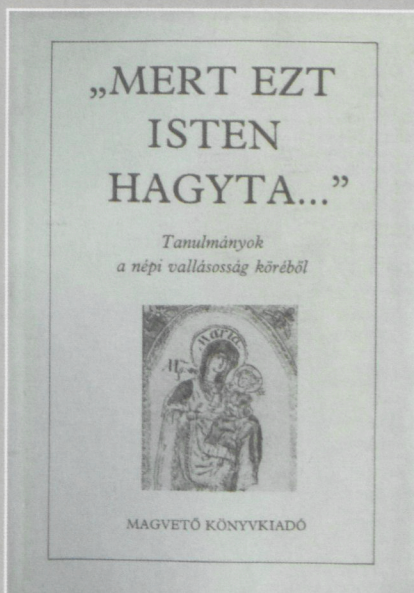
– Miért lett a kezdő dátum 1986?

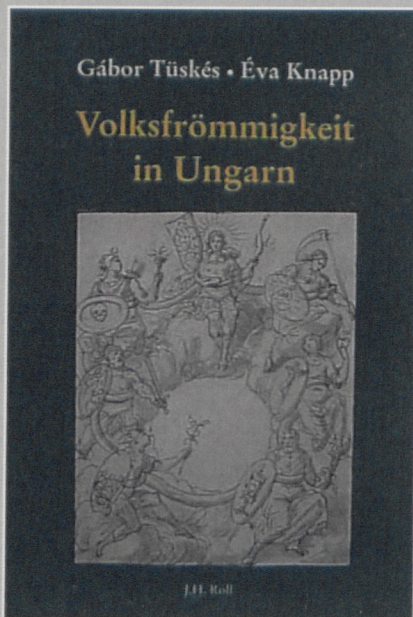
– 1986-ban jelent meg az első általam szerkesztett kötet „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből* címmel a Magvető Kiadónál. A könyvet, melyhez Matthias Zender, a bonni egyetem professzora írt ajánlást, a téma 1980-ban elhunyt európai rangú kutatója, Bálint Sándor emlékének ajánlottam. A kéziratot, mely már 1983-ban készen volt, a kiadó három évig fektette. Így a kritikagyűjtemény közel negyven éves időszakot fog át. A magyar nyelvű bírálatok mellett az említett tanulmánykötet két német nyelvű kritikát is kapott. Értékelésük szerint a könyv első kísérlet volt a Magyarországon addig marginálisnak számító kutatási terület elismertetésére, interdiszciplináris művelésére és az eredmények ideológiamentes bemutatására.

– Mi tartozik a modern értelemben vett kultúratudomány körébe?

– A kultúratudománynak az 1980-as évek végétől kialakult koncepciója azon a belátáson nyugszik, hogy csupán egyetlen, a tapasztalást megelőző valami létezik: a kultúra. Míg Kant a természettudományokat transzcendentális módon, azaz történetiség nélküli megismerési formaként határozta meg, Ernst Cassirer – tekintettel a newtoni mechanika megrendülésére – a természettudományokat is „szimbolikus forma”-ként, azaz kultúráként elemezte. A koncepció azért vált különösen vonzóvá az irodalomtudomány számára, mert az irodalmi szövegek a valóság összetett feldolgozásaként kiüntetett szerepet játszanak a kultúratudományban. A kultúratudomány mint új egyetemi diszciplína, a kultúra egészét „szöveg”-ként értelmezi, s annak „poétikájá”-t, a kultúra mintázatát kutatja. Ebből következik, hogy a hatáskörébe tartozónak tekinti mindazokat az anyagi és eszmei rendszereket, amelyekből az irodalmi szövegek részesülnek, és amelyekbe beágyazódnak. Olyan kérdések állnak a középpontban, mint például a kulturális kommunikáció, a kulturális emlékezet és az észlelés létrejöttének média-történeti feltételei; a képek, a képzőművészeti alkotások és általában a vizuális jelenségek és mozgásképletek mint az érzelmek, képzetek és kapcsolatok kódolt kifejezései. A vizsgált témákhoz tartoznak a tömegkultúra megnyilvánulásai; a vallási, etnikai

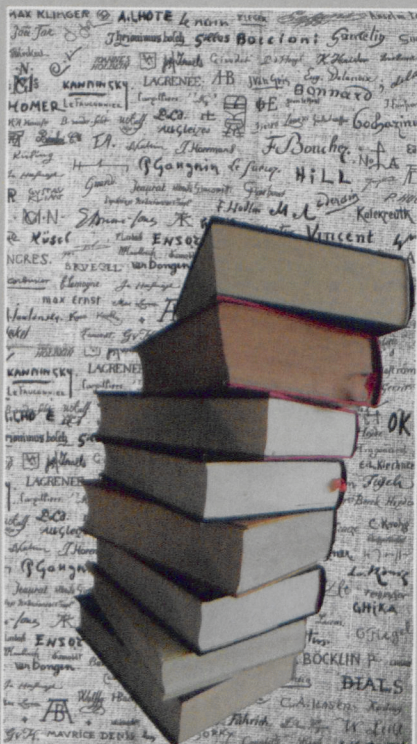
Tanulmánykötet a népi vallásosságról, 1986

Tanulmánygyűjtemény a vallási kifejezésformák történetéről, 1996

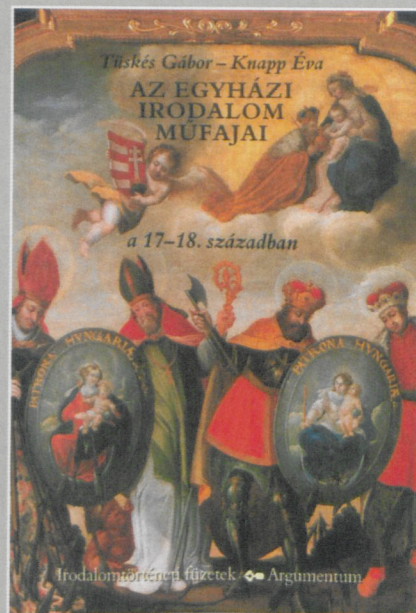
és társadalmi rituálék, életstílusok és szokásminták; a testhez kapcsolódó kifejezés módok szemantikája és topikája; az életkorok kulturális konstrukciói. A kultúratudomány elősegíti a hagyományos diszciplínák modernizációját, amennyiben ösztönzi a határátlépéseket, serkenti a módszerbeli megújulást, és alapfeltételnek tekinti a nemzet- és kultúrák közötti összehasonlítást. A kultúratudomány fontos forrása és ösztönzője az irodalomtudományi értelmező

munkának, mivel segíti a művek kontextualizálását, és megkönnyíti a kulturális hagyományból származó elemek, ún. diskurzushagyományok elsajátításának, kombinálásának és átalakításának vizsgálatát.

– *Hol a helye ebben a kultúratudományi univerzumban a tudománytörténetnek, ezen belül a természettudományoknak, azok oktatással, művelődéssel, filozófiával érintkező, a kötetben is megjelenő területeinek?*

– Az elődök és más nézetet vallók felfogásának bemutatása, értékelése Arisztotelész óta része a tudományos diskurzusnak. A tudománytörténet mint egy diszciplína időbeli változásának a kutatása és leírása, illetőleg mint a tudománykutatás egyik részterülete a kultúratudományban is a történeti önreflexió elsőrangú eszközeül szolgál. A fogalom angol megfelelője (*history of science*) eredeti értelmében a természettudományok, a matematika és az orvostudomány történetére vonatkozik, ez a megkülönböztetés azonban eltűnni látszik. A megkülönböztetésnek történeti, intézményi, szemléleti és tudományelméleti okai vannak. A bölcsészeti- és társadalomtudományok története – eltérően a természettudományokétól – nem az adott diszciplínából vált ki, s ezek a tudományágak olyannyira eltérő tudománytípusokat képviselnek, hogy kialakulási feltételeik és történeti formálódásuk nem összevethető a természettudományokéval. A fizika XIX. század végi válsága, a relativitáselmélet és a kvantummechanika áttörése körüli küzdelmek nagymértékben növelték a tudományok önreflexiója iránti igényt, s ezzel hozzájárultak a tudománytörténet mint önálló diszciplína felértékeléséhez. A bölcsészettudományokban, így az irodalom- és a kultúratudományban a tudománytörténet nem vált önálló diszciplínává, hanem az adott szaktudomány részeként, azon belül művelik. Mint ilyen vizsgálja például a tudományág előzményeit, keletkezését és átalakulását, társadalmi és kognitív struktúráit, intézményi feltételeit, képzési és tudásközvetítési technikáit. Az irodalomtudományban a XIX. század végétől vannak jelen tudománytörténeti kérdések. A társadalomtörténeti szemlélet térhódításával az 1960-as évektől látványosan felendült az érdeklődés a terület iránt.

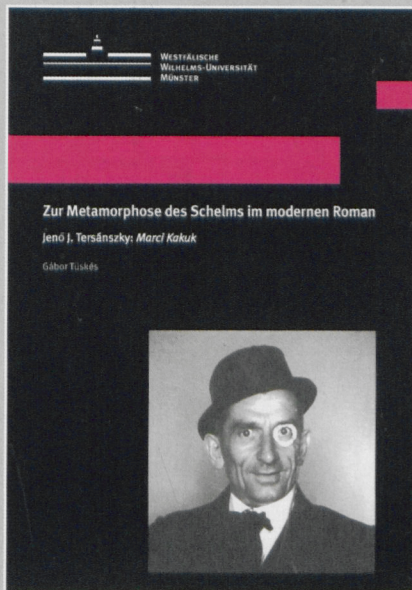

Tanulmányok az egyházi irodalom műfajairól, 2002

A tudománytörténet művelésére az irodalomtudományban vannak jó nemzetközi példák, hazai vonatkozásban egyelőre csupán előmunkálatokról beszélhetünk. A szóban forgó kötet egyszerre lehet forrása és ösztönzője a kritikátörténeti gondolkodás történetének, a kora újkori irodalom- és eszmetörténet tudománytörténetének és az intézménytörténetnek.

NÉPI VALLÁSSÓSGTÓL AZ IMAGOLÓGIÁIG

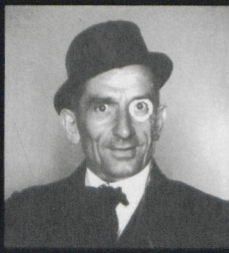
Tüskés Gábor egyetemi tanár, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (ELKH) Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője. Az 1980-as években végzett kutatásai ösztönzően hatottak többek között a népi vallásosság, a kora újkori egyházi irodalom, a színház- és drámatörténet, kép és szó, szóbeliség és írásbeliség viszonyának vizsgálatára. A '90-es évektől Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen és II. Rákóczi Ferenc életműve, a német-magyar és francia-magyar irodalmi kapcsolatok, a tárgy történetek, a neolatin irodalom, a tudomány- és kritikátörténet, valamint az imagológia kutatásában ért el nemzetközileg is számontartott eredményeket. Idegen nyelvű kötetek többsége rangos külföldi sorozatokban, tekintélyes kiadók gondozásában látott napvilágot. 2015-ben Humboldt-díjat kapott (ehhez ld. *Élet és Tudomány*, 2015 / 25, 774–776.).

Zur Metamorphose des Schelms im modernen Roman

Jenő J. Tersánszky; Marci Kakuk

Gábor Tuskés

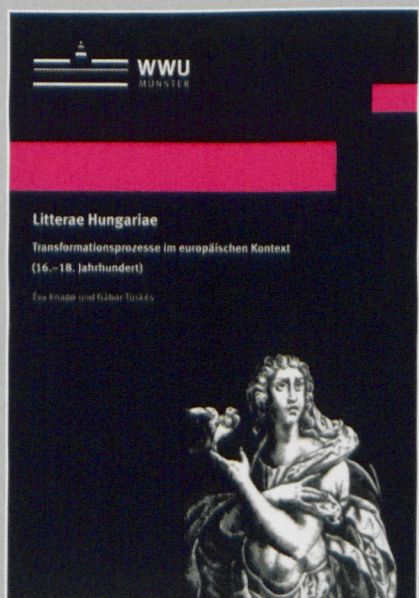
Kismonográfia a Kakuk Marciról, 2015

(A FELVÉTELEKET TUSKÉS ANNA KÉSZÍTETTE)

– Sokan és sokszor írnak manapság a kritika válságáról: arról, hogy kritikán a legtöbben bántást, sértést értenek. Emiatt gyakran a kritikának nevezett írásmű sem több, mint recenzió, pusztán ismertetés. A kötet szerkesztőjeként osztja-e ezt a nézetet? Hogyan szeretne jó „műfaji példát” mutatni a kötet?

– Erdemes szétválasztani a köz- és a szaknyelv szóhasználatát. A szorosabb értelemben vett szakkritika nincs válságban, a minőségi szakkritika kontextualizáló és továbbgondoló szerepe aligha túlbecsülhető. Az más kérdés, hogy minden kritikus más-más igényességgel, eltérő felkészültséggel

Tanulmánykötet a kora újkori magyarországi irodalomról, 2018

Litterae Hungariae

Transformationsprozesse im europäischen Kontext (16.–18. Jahrhundert)

Eze Knabe und Gábor Tuskés

közeledik tárgyához, a jelentős külföldi szakfolyóiratok többségének szigorú terjedelmi és más előírásai vannak a bírálatokra nézve, s a fiatal kutatóknak néhány éve előírt évi két recenzió sem feltétlenül a minőség emelésének irányába hat. A megalapozott szakmai bírálat mindig előre viszi a kutatást, de bizonyos esetekben a leíró jellegű ismertetéseket sem lehet feleslegesnek minősíteni. A kötet ebből a szempontból széles skálát vonultat fel, a néhány soros, tömör bemutatástól és értékeléstől a tanulmány terjedelmű és igényű recenzióig. A szerkesztés során azokat a bírálatokat olvastam újra szívesen, amelyekből tanulhattam, amelyek meghaladják a tárgyalt mű horizontját, és új távlatokat nyitnak meg. Másfelől egy rangos nemzetközi szakfolyóiratban megjelent tartalmi kivonat is lehet kritika- és tudománytörténeti jelentőségű, mert jelzi, hogy felfigyeltek egy magyar nyelvű vagy magyar tárgyú műre francia, angol vagy német nyelvterületen.

– A könyv műves és klasszikus tipográfiával készült. Mit üzen ez a tervezési értékválasztás?

– A gondos tipográfia a borítótervvel együtt Szilágyi N. Zsuzsa munkája. A borítóképet – Hendrick Goltzius *A Tudás (Tudomány, Okosság) allegóriája* című, 1598-as rézmetszetének részletét – én választottam. A kétfejű kígyót kezében tartó nőalaknak kettős arca van: a fiatal női arc előre, a koponya hátsó felén ábrázolt idősebb férfi arc hátra, azaz a múltba tekint. A kompozíció jelzi a felismerést, hogy új tudás létrehozása nem lehetséges a múlt eredményeinek figyelembevétele nélkül, s az új ismeretek elfogadása gyakran nehézségekbe ütközik. A tipográfia kifejezi azt a meggyőződést, hogy a nyomtatott könyv jelentősége a humán tudományokban továbbra is megmarad. A nyomtatott könyv a maga fizikai valóságában is információhordozó: olyan adatok és felismerések birtokába juthatunk általa, amelyeket a legjobb minőségű digitalizált változat sem képes közvetíteni. Kiadóként azért választottam az Irodalomtudományi Intézet tartalomszolgáltató portálját, a Recitit, mert a megjelentetett könyvek digitális változatát teljes terjedelemben, három különböző formátumban, ingyen teszi hozzáférhetővé bárki számára.

GÓZON ÁKOS

Nyelv és Élet

Szerkeszti:
GRÉTSY LÁSZLÓ

Ki mit tol?

Bizonyára sok olvasó ismeri Weöres Sándor versrészletét: „Reggel nagy a hó, nagy a jég, | belepi a várost. | Taligán *tol* a pék gezemice-lángost” (Magyar etűdök, 103). A *tol* ige alapjelentése nem ismeretlen a magyarul tudók előtt: ’nyomással helyváltoztatásra készlet’. A *gezemice* mibenlétéről ezt nem lehetne elmondani, hiszen a nyelvjárásokban különféle dolgokat – mindenféle hulladékot és szemetet, különféle zöldségek együttesét, sárgarépa-főzeléket, bozótos helyet és más egyebet is – hívnak így.

A *tol* igének is vannak más jelentései: ’előtérbe tesz valakit, előnyt ad valakinek, valaminek’: „55 millióval *tolta* meg ... főnökének panzióját”. Az ige bizalmas nyelvhasználati módja ez is: *másra tolja a felelősséget*, vagyis ’valaki valakire vagy valamire hárít valamit’. Olyatén használat is van, amelyikben a ’halaszt’ ige jelentése szerepel: „A találkozást szerdára *toltuk*”. Itt tehát nem térben, hanem időben történik valaminek az eltolása.

De még más viszonylatban is lehet „tolni”: „... (a) kifejezést odáig *tolnak* ki a kezdeményezők...” Hasonló jelentésbővülése van a szónak itt is: „világbajnok lett az, aki az edzésen a szomszédos páston vív, az nagyon meg tudja *tolni* az embert”, azaz ’lekesíteni tudja’.

Fiatalabb korosztályok a zeneszámok, illetőleg a műsorok tetszését nyugtazzák a *tol* ige segítségével: „Húúú, jól *toltatok*, tetszett nagyon!”, vagy éppen magára a műsorra is vonatkoztatják: „Milyen műsort *toltatok*?”.

Az irodalomban is meg-megjelenik az ige, mégpedig a Weöres Sándor-i megoldással, ugyanis valójában nem a „gezemice-lángos” van *tolva*, hanem a taliga. Ráday Zsófi így ír Abszintívó című versében: „Kölcséyt *toltak* a tévében / Picasso festette a vérképem.” Természetesen nem régi nagy költőnket *tolják*, hanem egyik versét adják elő, vagy róla van szó. Ötletes versbeszéd, vagy gezemices? Dönthet az olvasó!

BÜKY LÁSZLÓ